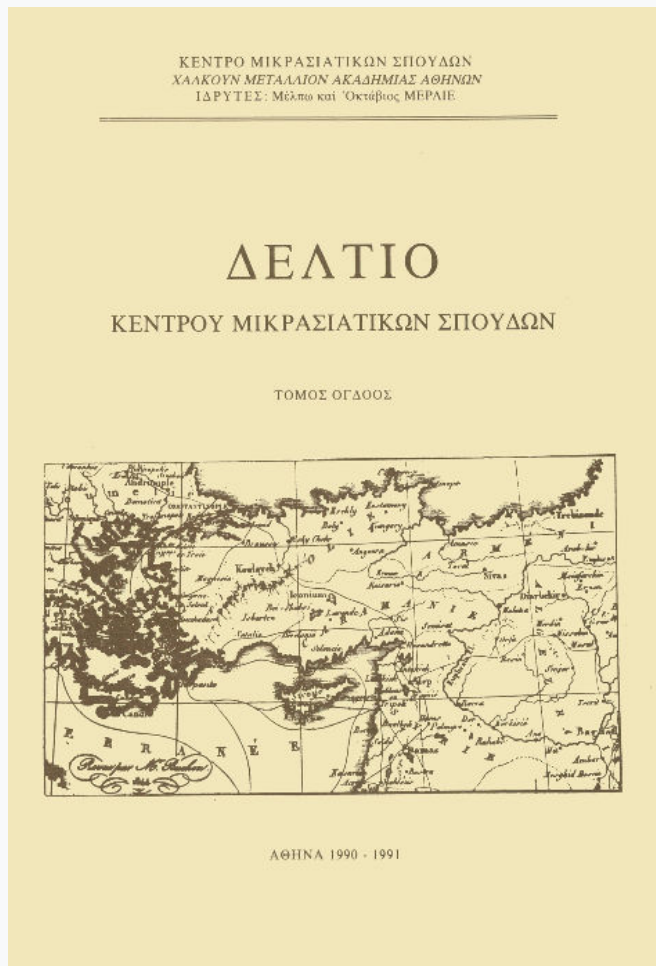

Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies

Vol 8 (1990)

Reversal of balance in the straits: The secret treaty of Constantinople of 1915

Δόμνα Βισβίζη-Δοντά

doi: [10.12681/deltiokms.235](https://doi.org/10.12681/deltiokms.235)

Copyright © 2015, Δόμνα Βισβίζη-Δοντά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βισβίζη-Δοντά Δ. (1990). Reversal of balance in the straits: The secret treaty of Constantinople of 1915. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 8, 123–141. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.235>

ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΩΝ ΣΤΑ ΣΤΕΝΑ:
Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΟΥ 1915

Τò 1915 συνομολογήθηκε ή πιò σημαντική «μυστική συμφωνία»¹ του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου μεταξύ των Συμμάχων, τής Βρετανίας, τής Γαλλίας και τής Ρωσίας, γνωστή ως Συμφωνία τής Κωνσταντινουπόλεως. Αυτή ίκανοποιούσε, τουλάχιστον στα χαρτιά, τò ιστορικό όνειρο των Τσάρων νά βρούν διέξοδο στη Μεσόγειο Θάλασσα, με πρώτο σταθμό τήν εγκατάστασή τους στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά. Ήταν ένα κρυφό όνειρό τους στο περιθώριο τής Συνθήκης του 1856 που σφράγισε τόν Κριμαϊκό πόλεμο. Από τότε, στο ζήτημα των τουρκικών Στενών ή Ρωσία άκολουθήσε μιá σταθερή πολιτική γραμμή. Οί Ρώσοι άπαιτούσαν ναυτικό μονοπώλιο στòν Εύξεινο Πόντο και κατά κάποιον τρόπο αυτό ήταν λογικό. Ή ναυτική ζωή τής Τσαρικής αυτοκρατορίας συγκεντρωνόταν εκεί, άφου οί ρωσικές άρκτικές άκτες ήταν άποκλεισμένες άπό τους πάγους πάνω άπο έννια μήνες τò χρόνο. Άλλωστε στη Νότια Ρωσία βρίσκονταν οί πλούσιες σιτοφόρες

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ:

A.Y.E.: Άρχείο Ύπουργείου Έξωτερικών Έλλάδος.

MMAB: Μουσείον Μπενάκη, Άρχείον Βενιζέλου.

Lapradelle...: A. de Lapradelle - L. Eisenmann - B. Mirkiné - Guetzevitch - P. Renouvin, *Constantinople et les Détroits. Documents secrets de l'ancien Ministère des Affaires étrangères de Russie*. Μετάφραση τής σοβιετικής έκδοσης του Κομισαριάτου του Λαού των έξωτερικών ύποθέσεων, ύπό S. Volski, G. Gausseil και V. Paris. Έπιμέλεια και ύπομνηματισμός του Georges Chklaver, Σειρά: *La Documentation Internationale*, τόμοι Α΄-Β΄, Παρίσι 1930.

1. Οί μυστικές διαπραγματεύσεις άποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο τής πολιτικής ίστορίας και προκαλούν τò ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ανθρώπων. Οί συμφωνίες αυτές συνομολογούνταν σε όλες τες εποχές, αλλά στη διάρκεια των πολέμων του είκοστου αιώνα άπέκτησαν τεράστια σημασία. Βέβαιο είναι ώστόσο ότι οί ύποσχέσεις που δίνονταν δέν ήταν δυνατόν πάντοτε νά τηρηθούν, είτε διότι ή ήττα τες συμπαρέσυρε μαζί τες, είτε διότι ή νίκη δέν σεβάστηκε τες ύποσχέσεις που δόθηκαν σε στιγμές άγωνίας. Βλ. Guy Pedroncini, *Les négociations secrètes pendant la grande guerre*, Σειρά: *Questions d'histoire*, Παρίσι 1969.

γαίες, τὸ βιομηχανικὸ λεκανοπέδιο τοῦ Ντόνετς καὶ τὰ λιμάνια ἐξαγωγῶν. Ὁ διάπλους ὁμως τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Δαρδανελλίων ἦταν στὰ χέρια τοῦ Σουλτάνου, τὸν ὁποῖο ἡ Εὐρώπη ἐπόπτευε. Οἱ Ρῶσοι δὲν κρατοῦσαν ἀκόμα «τὰ κλειδιά τοῦ σπιτιοῦ». Διατηροῦσαν ὁμως ἀνενόχλητοι καὶ χωρὶς ἐξόδα τὸ ναυτικὸ τους μονοπώλιο, ἐφόσον οἱ Τοῦρκοι φρόντιζαν νὰ μένουν ἀνοικτὰ χωρὶς ἐξαίρεση τὰ Στενὰ στὰ ἐμπορικὰ πλοῖα.

Τὸ σκηνικὸ ὁμως ἄλλαξε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατὰ τὸν Ἰταλοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1911-1912, ἀποκαλύφθηκε πλήρως ἡ ἀδυναμία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας νὰ ἐπιζήσει. Οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσαν τὸ πέρασμα τῶν Δαρδανελλίων γιὰ δύο βδομάδες, προλαμβάνοντας ἐνδεχόμενη ἐπίθεση τῆς Ἰταλίας γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμό της σὲ πετρέλαιο. Ἔτσι φάνηκε σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τί σήμαινε γιὰ τοὺς Ρώσους νὰ μὴν κρατοῦν τὰ κλειδιά τοῦ διαύλου αὐτοῦ. Μὲ τὸ κλείσιμο τῶν Στενῶν δημιουργήθηκε σοβαρότατη οἰκονομικὴ κρίση στὴ Ρωσία. Τὸ ἐξαγωγικὸ της ἐμπόριο ξαφνικὰ ἀποτελεματώθηκε. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ ἐνενήντα τοῖς ἑκατὸ τῆς παραγωγῆς σιταριοῦ καὶ τοῦ πενήντα τοῖς ἑκατὸ τοῦ ὑπολοίπου ἐμπορίου της (σιδήρου καὶ ἄνθρακος κυρίως). Στερήθηκε παράλληλα τὸν εἰσαγόμενο βιομηχανικὸ ἐξοπλισμό, ἀπαραίτητο τῆ στιγμῆ ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὴν Οὐκρανία βρισκόταν σὲ πλήρη ἀκμῆ. Πουθενὰ ἄλλοῦ στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατία ἢ Ρωσία, ἀντίθετα μὲ τὶς ἄλλες Μεγάλες εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις, δὲν εἶχε συμφέροντα — οὔτε διεξήγαγε ἐμπόριο μὲ τὴν Τουρκία, οὔτε εἶχε ἐπενδύσει στὸ Δημόσιο Ὀθωμανικὸ Χρέος, οὔτε σὲ ὁποιαδήποτε ἐκμετάλλευση σιδηροδρόμων. Τὰ συμφέροντά της ἐπικεντρώνονταν στὴν ἐλευθέρη ἐμπορικὴ διακίνηση ἀπὸ καὶ πρὸς τὴ Μεσόγειο: ὁ ἐλεγχος τῶν Στενῶν ἦταν θέμα ἐπιβίωσης.

Ἐνῶ ἀκόμα ἡ Τουρκία βρισκόταν σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία, ὁ Τσάρος Νικόλαος Β΄ προώθησε τὴ σύμπληξη βαλκανικῆς συμμαχίας ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου, ποῦ θὰ τὸν ὀδηγοῦσε, ὅπως ἤλπιζε, στὸν ἐλεγχὸ τῶν Στενῶν. Δὲν ὑπολόγισε ὁμως πῶς τὰ μέλη τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας σχεδίαζαν, τὸ καθένα χωριστά, νὰ κερδίσουν ὄχι μόνον τὴ Θεσσαλονικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Πάντως οἱ Ρῶσοι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, ἄφηναν νὰ ἐννοηθεῖ στοὺς διπλωματικούς κύκλους τῆς Πετρούπολης ὅτι «στὸν Βόσπορο μπορεῖ νὰ κάθεται μόνον ὁ Τοῦρκος ἢ ὁ Ρῶσος»². Αὐτὸ τὸ ἄφηναν νὰ κυκλοφορεῖ γιὰ νὰ τὸ ἀκοῦνε οἱ Βούλγαροι ἀλλὰ πιὸ πολὺ οἱ Ἕλληνες. Δὲν πρόφθασαν ὁμως κατὰ κατὰ νὰ τὸ δηλώσουν καὶ σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου, στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1912, οἱ Ἕλληνες κατέλαβαν τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τέσσερα, Σαμοθράκη, Λήμνος, Τένεδος καὶ Ἴμβρος, ἤλεγχαν τὴν εἴσοδο τῶν Στενῶν. Ἡ Ἕλλάδα ἀπέκτησε τότε σημαντικὴ πολιτικὴ καὶ στρατηγικὴ θέση στὴν περιοχὴ,

2. Α.Υ.Ε./1912/Α/5, ἀρ. 34273, τηλεγράφημα, Ψύχας πρὸς Βενιζέλο, Πετρούπολη, 6/19 Νοεμβρίου 1912.

συμπληρώνοντας την οικονομική της θέση, που είχε ήδη αποκτήσει με την έλληνοτουρκική εμπορική συνθήκη της Κάλιτζας του 1855 και των 'Αθηνών του 1903. Έκπληκτες οι Μεγάλες Δυνάμεις με την αναπάντεχη αλλαγή στο χάρτη της Νοτιοανατολικής Εύρωπης, που επέφερε ο πρώτος Βαλκανικός πόλεμος, επενέβησαν για να αποφασίσουν την τύχη των νησιών.

Από τις Μεγάλες Δυνάμεις μόνον η Ρωσία ήταν εκείνη που πρότεινε συγκεκριμένη λύση: τα νησιά στην είσοδο των Δαρδανελλίων έπρεπε να αποδοθούν στην Τουρκία και τα υπόλοιπα στην 'Ελλάδα'. Οί μη μεσογειακές Δυνάμεις δεν ήταν όλες σύμφωνες να διατηρήσουν οί "Έλληνες τα νησιά"⁴. Η Βρετανία, ή Γαλλία και ή Αυστρία δεν είχαν αντίρρηση, είχε όμως ή Γερμανία. "Αν και ή πολιτική του Κάιζερ Γουλιέλμου Β' ήταν γενικά φιλελληνική αποβλέποντας στο να εξασφαλίσει την ελληνική φιλία μέσω του γαμβρού του Κωνσταντίνου, στο ζήτημα των τεσσάρων νησιών υποστήριζε την Τουρκία. Στά Στενά ό Κάιζερ ήθελε ισχυρή Τουρκία. Η στάση αυτή της Γερμανίας είχε επιπτώσεις στην Κωνσταντινούπολη. Ό Ένβερ Πασάς και οί Νεότουρκοί, που πήραν την εξουσία στα χέρια τους με τό πραξικόπημα στις 23 Ίανουαρίου 1913, στράφηκαν τώρα προς τόν Κάιζερ. Ό φιλογερμανισμός των Τούρκων προμήνυε πώς τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή κινδύνευαν και από τη Γερμανία. Οί Ρώσοι τότε όδηγήθηκαν στη σκέψη να σκληρύνουν τη στάση τους στο ζήτημα. Προς στιγμήν σκέφθηκε ό Τσάρος να απειλήσει με χωριστή πράξη όδηγώντας τό στόλο του Εύξεινου Πόντου μπρός στην Κωνσταντινούπολη. Σίγουρα μιá τέτοια ρωσική κίνηση θα έξελισσόταν σε παγκόσμιο πόλεμο. Άφησε λοιπόν κατά μέρος τό σχέδιο αυτό και περιορίστηκε στη συμμετοχή τους στις διπλωματικές κινήσεις των Δυνάμεων. Η δυσaráσκεια όμως των Ρώσων έπαυξήθηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου της 10ης Αύγουστου 1913, που σφράγισε τούς Βαλκανικούς πολέμους, επειδή δεν περιέλαβε τό ζήτημα των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Τα νησιά έμειναν υπό ελληνική κατοχή, και οί Δυνάμεις βάσει της συνθήκης του Λονδίνου της 13ης/30ης Μαΐου 1913, θά καθόριζαν άργότερα την τύχη τους. Οί Ρώσοι τό θεώρησαν ως άπαρχή της έξάπλωσης των Έλλήνων στα Στενά και την Κωνσταντινούπολη με τη σιωπηρή συναίνεση της Βρετανίας. Ήταν πλέον οί "Έλληνες οί άνταγωνιστές τους στην περιοχή.

Ό Βενιζέλος πίεξε στο μεταξύ για τόν καθορισμό του καθεστώτος των νησιών. Τελικά, σε ταυτόσημη διακοίνωση των Δυνάμεων (με συμμετοχή της Ρωσίας) προς την Τουρκία και την Έλλάδα, της 13ης-14ης Φεβρουαρίου 1914, τα νησιά έπρεπε να δοθούν στην Έλλάδα εκτός από την Ίμβρο, Τένε-

3. Α.Υ.Ε./1912/Α/5, άρ. 35821, τηλεγράφημα, Ψύχας προς Βενιζέλο, Πετρούπολη, 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1912.

4. Βλ. για τις λεπτομέρειες Domna Dontas, *Greece and Turkey. The Regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, Άθήνα 1987, σ. 26.

δο και τὸ Καστελλόριζο, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποδίδονταν στὴν Τουρκία γιὰ στρατηγικούς λόγους⁵. Πάλι ὁμως τὸ ζήτημα ἔμεινε σὲ ἔκκρεμότητα, ἐφόσον ἡ τελικὴ πράξις δὲν πρόφθασε νὰ ὑπογραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ Μεγάλου Πολέμου, ὁ ὁποῖος ἤρθε νὰ ἀνατρέψει τὶς ἰσορροπίες στὴν περιοχὴ. Οἱ Τοῦρκοι ἔγιναν ἐκούσιοι αἰχμάλωτοι. Ὅποιοιδήποτε και ἂν ἦταν οἱ σχέσεις τους με τὶς ἄλλες Δυνάμεις, ἡ πολιτικὴ τους περιστρεφόταν γύρω ἀπὸ τὴ Ρωσία μὲ ἀνάμικτα αἰσθήματα φόβου καὶ μίσους. Τώρα υπέθεσαν ὅτι ἡ τελικὴ ἀπόφαση ἦταν ἐπὶ θύραις: ἡ θὰ κατέστρεφαν τὴ ρωσικὴ δύναμη στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἢ ἡ Ρωσία θὰ κατέστρεφε αὐτούς. Ἡ Γερμανία, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, τοὺς πρόσφερε συμμαχία πού θὰ διατηροῦσε τὴν ἀκεραιότητα τῆς αὐτοκρατορίας τους. Μὲ συγκεκριμένες σκέψεις καὶ ὑπολογισμοὺς υπερέβαλαν τὴ ρωσικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ δύναμη. Ἔτσι ὀδηγήθηκαν νὰ ὑπογράψουν, στὶς 2 Αὐγούστου 1914, συμμαχία μὲ τὴ Γερμανία ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ, παρὰ τὶς διεθνεῖς πράξεις, νὰ ἐπιτρέψουν σὲ δύο γερμανικὰ καταδρομικά, τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ τὸ «Μπρέσλαου», τὰ ὁποῖα εἶχαν διαφύγει τῆς προσοχῆς τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὴ Μεσόγειο, νὰ βροῦν καταφύγιο στὴ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἀπὸ ἐκεῖ προστάτευαν μὲ τὰ κανόνια τους τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀδικαιολόγητη καὶ ἐσφαλμένη αὐτὴ εἴσοδος τῆς Τουρκίας στὴν εὐρωπαϊκὴ σύρραξη συμπαρέσυρε καὶ τὴν τύχη τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Σουλτάνων. Ὅμως καὶ ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Τσάρων ἔπαυσε βασημένη νὰ εἶναι μεγάλῃ δύναμη: τὸ ζήτημα τῶν Στενῶν διαδραμάτισε πρωταρχικὸ ρόλο.

Τὰ στραμμένα πρὸς τὸν Εὐξείνιο Πόντο κανόνια τῶν γερμανικῶν καταδρομικῶν ἀναστάτωσαν τὸν Τσάρο. Χωρὶς ἀργοπορία ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Σέργιος Σαζόνωφ, ἔκανε στὴν Τουρκία τὶς πρὶ ἐξωφρενικὲς προτάσεις μὲ ἀντάλλαγμα τὴν οὐδετερότητά της: ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐδαφικὴ ἀκεραιότητά της, ἑλληνικὰ καὶ βουλγαρικὰ ἐδάφη στὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, παραχωρήσεις στοὺς γερμανικοὺς σιδηροδρόμους, ἀκόμα καὶ τὴν κατάργηση τῶν Διομολογήσεων. Οἱ δύο εταῖροι τῆς Ρωσίας, ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία, κατεπλάγησαν μὲ τὶς προσφορὲς αὐτές. Ἐντούτοις οἱ Τοῦρκοι ἔμειναν ὄχι μόνον ἀσυγκίνητοι ἀλλὰ καί, στὶς 26 Σεπτεμβρίου, ἔκλεισαν τὰ Στενά. Ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε ἦταν ἐκρηκτικὴ γιὰ τὴ Ρωσία. Δὲν μποροῦσε νὰ ἐφοδιαστεῖ ἀπὸ τοὺς συμμάχους της μὲ πολεμικὸ ὕλικό πού τόσο εἶχε ἀνάγκη, οὔτε ἦταν δυνατὸν νὰ στείλει τὸ σιτάρι της στὶς ἀγορὲς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ζωὴ της ἔμοιαζε νὰ ἀπειλεῖται σοβαρὰ ὅσο οἱ Γερμανοὶ εἶχαν ἐλευθέρῃ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη⁶. Οἱ ῥῶσοι στρα-

5. Ὁ.π., σσ. 26-28.

6. Ἡ Ρωσία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰρηνικῆς περιόδου προμηθευόταν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, κυρίως ἀπὸ τὴ Γερμανία (τὴ μεγάλῃ ἀντίπαλο τῆς Βρετανίας στὸν οἰκονομικὸ τομέα), χημικὰ προϊόντα, μηχανικὸ ἐξοπλισμὸ γιὰ τὴ βιομηχανία της καὶ μεταλλεύματα γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀπλων. Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, ἡ γερμανικὴ ἀγορὰ δὲν τῆς προμήθευε πλέον μηχανές. Γιὰ

τιωτικοί του ανατολικού μετώπου υπό τον Μεγάλο Δούκα Νικόλαο υποστήριξαν τότε πώς δεν είχαν τίποτα να κερδίσουν αν συνέτριβαν τη Γερμανία. 'Ο έλεγχος των Στενών θα ήταν για τη Ρωσία το μόνο τίμημα για το οποίο άξιζε να πολεμήσουν'. Ήταν «το ξύπνημα του βυζαντινού όνειρου» της Μεγάλης Αικατερίνης. Στις 31 'Οκτωβρίου 1914 οι Σύμμαχοι διέκοψαν τις σχέσεις τους με την Τουρκία. 'Από την επομένη ήδη, ο Σαζόνωφ δήλωσε στους Βρετανούς ότι η παρέμβαση της Τουρκίας στον πόλεμο προσέθεσε στην «ήμερησία διάταξης» το ζήτημα των Στενών. 'Από δω ακριβώς γίνεται συγκεκριμένη, σταθερή και διάφανη η ρωσική πολιτική στο πρόβλημα σε σχέση με την 'Ελλάδα, την οποία ώστόσο οι Βρετανοί έβλεπαν ως σύμμαχο στην περιοχή και κατά γη και ιδίως κατά θάλασσα.

Οί Βρετανοί δέχθηκαν με ευχαρίστηση τη ρωσική πρόκληση. 'Ο Γεώργιος Ε' και ο πρωθυπουργός του Σέρ Έντουαρτ Γκρέυ διαβεβαίωσαν τους Ρώσους, στις 13 Νοεμβρίου 1915, ότι, εφόσον η Γερμανία ήττηθεί, η τύχη των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα αποφασιζόταν σύμφωνα με τα συμφέροντα της Ρωσίας⁸: ήταν πλήρης η μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής⁹. Οί πολύπλοκες εξελίξεις του πολέμου υποχρέωσαν τους Βρετανούς να παραμερίσουν τις αντιρρήσεις τους για ρωσικό έλεγχο των Στενών. 'Από τη μία πλευρά, έπρεπε να διατηρήσουν στον πόλεμο τους Ρώσους, διότι ο ισχυρός πολιτικός τους Κόμης Βίττε προωθούσε σχέδια ειρήνης με τους Γερμανούς. 'Από την άλλη πλευρά, ήθελαν υποστήριξη για να σταθεροποιήσουν τη θέση τους στη Μέση 'Ανατολή προσαρτώντας την Αίγυπτο, τώρα που η 'Οθωμανική αυτοκρατορία είχε προσχωρήσει στο έχθρικό στρατόπεδο¹⁰. Οί Ρώσοι, από την πλευρά τους, είχαν ζωντανό στη μνήμη τους το γεγονός ότι το 1912 ο Γκρέυ ήθελε, εφόσον η 'Οθωμανική αυτοκρατορία διαμελιζόταν, να άνακηρυχθεί η Κωνσταντινούπολη ελεύθερη πόλη. Ήταν μια λύση έντελως άπαράδεκτη για τους Ρώσους, αφού οί 'Έλληνες, εγκατεστημένοι πλέον στη Λήμνο, δηλαδή στην είσοδο των Δαρδανελλίων, ζητούσαν τώρα να γίνουν κυρίαρχοι στην περιοχή. Τη θεώρηση του δλου ζητήματος από οικονομικής, στρατηγικής και πολιτικής άποψως περιέλαβε σε μηνμόνιο, τον Νοέμβριο του 1914, ο ύποδευθυντής πολιτικών υποθέσεων του

τά οικονομικά ζητήματα του πολέμου, το πιο σημαντικό έργο είναι J. T. Shotwell, *Economic and Social History of the World War*, Νέα 'Υόρκη 1922 κ. έξ. (126 τόμοι). Τα συγγράμματα σχετικά με την οικονομία του πολέμου για καθεμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις αναφέρουν συχνά πολύ χρήσιμα στοιχεία για την ιστορία των διεθνών σχέσεων.

7. Lapradelle..., Α', άρ. V.

8. Lapradelle..., Α', άρ. XXI, XXIII και XXIV.

9. Για τις λεπτομέρειες της συμφωνίας του Νοεμβρίου του 1914 βλ. C. Jay Smith, Jr., «Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914», *American Historical Review*, 70/4 (1965), σσ. 1015-1034.

10. Lapradelle..., Α', άρ. XXV.

ρωσικού υπουργείου Έξωτερικῶν Νικόλαος Μπαζίλι. Ὁ Μπαζίλι τόνισε δύο κυρίως στόχους τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς: ὁ πρῶτος στόχος ἦταν ἡ ἄμση ἐγκατάσταση τῆς Ρωσίας στὸν Βόσπορο, στὰ Δαρδανέλλια καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, Τένεδο, Ἴμβρο, Λήμνο καὶ Σαμοθράκη, ὁ δὲ ρωσικὸς ἔλεγχος νὰ ἀπλώνεται ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο ἕως τὴ Μεσόγειο, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἓνα ὄχυρωμένο θαλάσσιο μέτωπο. Ἐν ὅμως ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποκτήσει ἡ Ρωσία τὴ Λήμνο καὶ τὴ Σαμοθράκη θὰ δεχόταν τὴν κατοχὴ τῶν νησιῶν αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ τὰ κατεῖχε ἤδη, ἀλλὰ ἀφοπλισμένα. Ὡστόσο ὁ Μπαζίλι θεωροῦσε ὅτι δυνητικὰ θὰ μειωνόταν ἡ στρατηγικὴ σημασία τῆς Λήμνου μὲ τὴ διάνοιξη διώρυγος ἐγκαρσίως τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλης, ἀπὸ τὸν Κόλπο τοῦ Ξηροῦ στὴ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ¹¹. Ὁ δεύτερος στόχος ἦταν νὰ ἀπορρίψει ἡ Ρωσία τὴ διεθνοποίηση τῆς περιοχῆς. Ἡ διεθνοποίηση σήμαινε τὴν κατεδάφιση τῶν ὄχυρώσεων καὶ ἐπομένως τὰ Στενὰ θὰ ἦταν στὸ ἔλεος τοῦ κράτους ποὺ διέθετε τὴν κυριαρχία τῶν θαλασσῶν, εἴτε ἦταν μιὰ μεγάλη δύναμη, δηλαδὴ ἡ Βρετανία, εἴτε ἦταν μιὰ μικρότερη μεσογειακὴ δύναμη, δηλαδὴ ἡ Ἑλλάδα. Πάντως ἡ Ρωσία θεωροῦσε πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνη στὸ ρόλο αὐτὸ τὴν Ἑλλάδα, περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ μείνουν τὰ Στενὰ καὶ τὰ νησιά στὴν Τουρκία¹².

Πῶς ὅμως θὰ πραγματοποιιοῦνταν ἡ ἐγκατάσταση τῆς Ρωσίας στὰ Στενὰ, ἀφοῦ ὁ ἀρχιστράτηγος Μέγας Δούκας Νικόλαος δὲν εἶχε ἀρκετὲς διαθέσιμες δυνάμεις γιὰ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Τουρκίας; Στις 2 Ἰανουαρίου 1915, ἐγκαινίασε πραξικοπηματικὰ τὸ ζήτημα τῶν Στενῶν μὲ τὶς δυτικὲς Δυνάμεις, ζητώντας ἀπὸ τοὺς Βρετανούς νὰ προβοῦν σὲ στρατιωτικὸ ἢ ναυτικὸ ἀντιπερισπασμὸ κάπου στὴν Τουρκία, εἴ νὰ ἀνακουφιστοῦν τὰ πιεζόμενα ρωσικὰ στρατεύματα στὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου. Ὁ κίνδυνος ὅμως στὸν Καυκάσο ἦταν περισσότερο φανταστικὸς παρὰ πραγματικὸς. Οἱ Ρῶσοι εἶχαν ἀπέναντί τους ἓναν ἀνοργάνωτο τουρκικὸ στρατὸ, ἂν καὶ ὁ Ἐνβέρ Πασάς, στὴν οὐσία ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς παντουρκικὲς καὶ πανισλαμικὲς ιδέες του, ὄνειρευόταν τὴν ἐπέκταση τῆς Τουρκίας μέχρι τὶς Ἰνδίες. Ἦταν ὅμως ἓνα ἀπατηλὸ ὄνειρο, ποὺ διαλύθηκε δραματικὰ, στις 4 Ἰανουαρίου 1915, ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὸν Καυκάσο, στὸ Σαρυκαμίς, τὴ μεγαλύτερη ἤττα τοῦ πολέμου. Ὁ Μέγας Δούκας Νικόλαος ὅμως παρέλειψε νὰ εἰδοποιήσει γιὰ τὴ νίκη του τοὺς Βρετανούς, οἱ ὁποῖοι τοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ τὴν ὑποστήριξή τους¹³. Ἦταν μᾶλλον πολιτι-

11. Τὸ σχέδιο αὐτὸ προτάθηκε πάλι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1922, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἐπιτελεῖο τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἐβρου, ὅταν ὁ Πάγκαλος ἀπειλήσε τοὺς Τούρκους μὲ νέο πόλεμο καὶ εἶχε ἀνάγκη ἄμσης πρόσβασης στὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ, γιὰ νὰ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη.

12. Lapradelle..., Α', ἀρ. II.

13. Lynn H. Curtright, *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 81-82.

κός έλιγμός, έπιθυμώντας νά άνοίξουν οί Σύμμαχοι μέτωπο στά Στενά, έφόσον ό ίδιος δέν μπορούσε νά τό πραγματοποιήσει με τή δύναμη τών όπλων γιά νά μήν έξασθενήσει τό κύριο μέτωπο έναντίον τής Γερμανίας και τής Αύστρίας. Τό πιό σημαντικό ήταν νά ύποχρέώσει τόν διστακτικό και άναποφάσιστο, όπως τόν νόμιζε, ύπουργό τών Έξωτερικών του Τσάρου νά εγκαινιάσει διπλωματικές διαπραγματεύσεις γιά τήν άπόκτηση τής Βασιλεύουσας. Ό ύπουργός τών Έξωτερικών του Τσάρου δέν έβλεπε τά πράγματα έτσι. Ήθελε, έφόσον ή Ρωσία άδυνατούσε νά συμμετάσχει στην έκστρατεία, νά άναβληθει ή όλη έπιχείρηση. Άλλωστε ό τουρκικός κίνδυνος στόν Καύκασο είχε έξουδετερωθεί¹⁴.

Οί Βρετανοί έθεσαν τέρμα στις ταλαντεύσεις του Σαζόνωφ. Τό Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο άποφάσισε σχεδόν άμέσως ναυτικό βομβαρδισμό και κατάληψη τής Χερσονήσου τής Καλλίπολης με άπώτερο σκοπό τήν Κωνσταντινούπολη¹⁵. Ό Ουίνστον Τσώρτσιλ, ό Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου, ζήτησε τή συμμετοχή του τρίτου συμμάχου, τής Γαλλίας. Ό γάλλος ύπουργός τών Έξωτερικών Θεόφιλος Ντελκασέ, ό όποιος δέν είχε δώσει τήν τελική συγκατάθεση τής Γαλλίας γιά τή ρωσική προσάρτηση τών Στενών, άποδοκίμασε τήν παρέκκλιση από τό δυτικό μέτωπο. Συναίνεσε τελικά γιά νά μήν έπιτρέψει στους Βρετανούς νά εγκατασταθούν μόνοι τους στην Έγγυς Άνατολή και όχι γιά νά εύχαριστήσει τους Ρώσους. Ή γαλλική συναίνεση έφθασε στό Βρετανικό Ναυαρχείο άφού ό Ντελκασέ έξασφάλισε, έφόσον ή Αίγυπτος έμενε στη σφαίρα έπιρροής τής Βρετανίας, νά μείνουν ή Συρία, ή Παλαιστίνη, ή Κιλικία και άκόμα ή Άλεξανδρέττα στη σφαίρα έπιρροής τής Γαλλίας¹⁶. Έτσι άποσοβήθηκε ρωγή στις άγγλογαλλικές σχέσεις. Στη συναίνεσή του ό Ντελκασέ είχε και έναν έπιπρόσθετο, πολύ σοβαρό, λόγο. Ήθελε νά δοθεί ή εύκαιρία στους Γάλλους νά μπουν άντι τών Ρώσων, στην Κωνσταντινούπολη, στην πρωτεύουσα τής χώρας τής όποιάς τους άνήκε τό μεγαλύτερο μερίδιο του Δημοσίου Όθωμανικού Χρέους, και ήταν μέτοχοι τών κυριότερων μεγάλων εταιριών. Έπιχείρηση όμως στά Δαρδανέλλα χωρίς τή συμμετοχή τών Έλλήνων δέν είχε σκεφθεί ό Τσώρτσιλ, ό όποιος σχεδίαζε τελικά νά τους εγκαταστήσει εκεί. Ή συμμετοχή τών Έλλήνων, πίστευε, θα είχε άποφασιστική σημασία γιά τήν έγκαίρη λήξη του πολέμου με τήν Τουρκία. Μιά παρόμοια σκέψη είχε κάνει ήδη τόν

14. Lapradelle..., Β', άρ. 13.

15. *The First Report of the Dardanelles Commission: Part I. The Origin and Inception of the Joint Naval and Military Attack*, Presented to Parliament by Command of H.M., London 1917 [Cmd 4490]: Curtright, ό.π., σσ. 85-94.

16. Άλεξάνδρα Στεφανοπούλου, *Ή πολιτική τής Ρωσίας διά τήν Κωνσταντινούπολιν και τά Στενά κατά τόν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον*, Άθήνα 1975, σσ. 39-43. Βλ. γιά περισσότερες λεπτομέρειες George H. Cassar, *The French and the Dardanelles. A study of Failure in Conduct of the War*, Λονδίνο 1971, σσ. 49-69.

Αύγουστο του 1914, όταν τα δύο γερμανικά καταδρομικά κατέφυγαν στη Θάλασσα του Μαρμαρά, αλλά χωρίς να δοθεί συνέχεια¹⁷.

Στην Αθήνα, οι πολιτικοί κύκλοι, ανήσυχoi και ταραγμένοι με τις ειδήσεις¹⁸ ότι οι Σύμμαχοι ήταν δυνατόν να συζητήσουν το μέλλον των Στενών χωρίς την Ελλάδα, οδηγήθηκαν σε αποφάσεις. Έβαλαν κατά νου να έναντιωθούν στα σχέδια που θα καθιστούσαν τη Ρωσία κυρίαρχο στον Βόσπορο. Ο ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος έγραφε στον Σαζόνωφ από την Αθήνα, στις 24 Δεκεμβρίου/6 Ιανουαρίου 1915, πώς οι πολιτικοί υποστηρίζουν ότι, προκειμένου να πέσουν τα Στενά και η Κωνσταντινούπολη στα χέρια των Ρώσων, συμφερότερη θα ήταν η συνεννόηση με τους Νεότουρκους¹⁹. Πιθανώς, μάλιστα, η καλύτερη λύση στη δύσκολη αυτή καμπή θα ήταν να μείνει η Κωνσταντινούπολη στην Τουρκία²⁰. Ακριβώς ό,τι είχαν πει οι Ρώσοι, αν επρόκειτο η Πόλη και τα Στενά να πέσουν στα χέρια των Ελλήνων. Ο Σαζόνωφ, ένοχλημένος από τις αντιδράσεις αυτές των ελλήνων πολιτικών, αλλά για να μην έναντιωθεί εύθυσ εξ αρχής σε ελληνική στρατιωτική κατοχή της Καλλίπολης, καθώς γνώριζε ότι σε αυτό άποσκοπούσε ο Τσώρτσιλ, άπαιτησε τη διαβεβαίωση των συμμάχων της Ρωσίας πώς η Ελλάδα δεν θα υπονόμει τη ρωσική πολιτική και τα ρωσικά συμφέροντα στο ζήτημα των Στενών. Διαβεβαίωση που δεν κόστιζε τίποτα στον Γκρέυ σε αυτό το στάδιο των διαπραγματεύσεων²¹. Το σχέδιο άλλωστε των επιχειρήσεων μόλις είχε αποφασισθεί στο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο και οι συνεννοήσεις με τους Έλληνες δεν είχαν αρχίσει. Ο Βενιζέλος, ενώ για διάφορους λόγους, οι οποίοι αποτελούν άλλο κεφάλαιο της ιστορίας του Μεγάλου Πολέμου²², δεν μπορούσε να ενισχύσει τον αγώνα των Σέρβων έναντι των Κεντρικών Δυνάμεων, τώρα στο ζήτημα της Τουρκίας αντιμετώπιζε τα πράγματα διαφορετικά. Οι Έλληνες δεν έπρεπε να είναι άπόντες, έφοσον μάλιστα ο Βενιζέλος γνώριζε από τις 25 Ιανουαρίου (του τό είχε διαμηνύσει επίσημα ο Λόντ Τζώρτζ) ότι αν συμμετείχε η Ελλάδα άμέσως στον πόλεμο, η Βρετανία θα της αναγνώριζε ευχαρίστως εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σημαντικές στις ακτές της Μικράς Ασίας, στη Σμύρνη²³. Γνώριζε επίσης καλά ότι η Βρετα-

17. Ό.π., σσ. 42-43.

18. Lapradelle..., Α', άρ. XXXII.

19. Α.Υ.Ε./1915/Α/5η, άρ. 1701/32793 και 1731/33235, Πετρούπολη, 17/30 Σεπτεμβρίου και 21 Σεπτεμβρίου/4 Οκτωβρίου 1914.

20. Lapradelle..., Α', άρ. CLXXI.

21. Lapradelle..., Α', άρ. 96.

22. Βλ. για λεπτομέρειες Domna Visvizi-Dontas, «Troubled Friendship: Greco-Serbian Relations, 1914-1918» στο *The Creation of Yugoslavia 1914-1918*, έπιμέλεια Dimitrije Djordjević, Santa Barbara California 1980, σσ. 95-124.

23. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, αντίγραφον, τηλεγράφημα, Sir E. Grey πρὸς Sir F. Elliot, Foreign Office, 23 Ιανουαρίου 1915' δ.π., Γεννάδιος πρὸς Βενιζέλο, Λονδίνο, 3 Φεβρουαρίου 1915. *The*

νία ήθελε πάση θυσία να αποφύγει στο τέλος του πολέμου να κριθεί το 'Ανατολικό Ζήτημα σύμφωνα με τις επιθυμίες της Ρωσίας μόνον. "Αλλωστε και οι Γάλλοι δεν το κρατούσαν μυστικό ότι δεν θα άφηναν τελικά τους Ρώσους να αποφασίσουν μόνοι την τύχη της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας. "Όχι γιατί οι Γάλλοι επιθυμούσαν τη συμμετοχή των 'Ελλήνων, τους οποίους κατηγορούσαν ότι άφνησαν άβοήθητους τους Σέρβους στον άγωνα τους εναντίον της Αυστρίας. Θα ήταν όμως το αντίβαρο για τους Ρώσους²⁴.

'Ο Βενιζέλος, ό ρεαλιστής πολιτικός, επιθυμούσε τώρα, εφόσον ήταν άκατόρθωτο να αφήσουν οι Δυνάμεις την 'Ελλάδα στην Κωνσταντινούπολη, να επιδιώξει τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών, ώστε μελλοντικά από τη Σμύρνη, που τώρα οι Βρετανοί θα προσέφεραν στους 'Ελληνες, να έφεταν στα χέρια της. Αυτή ήταν και η θέση που θα ύποστηριζέι κατά τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης το 1919. Δηλαδή, ή 'Ελλάδα θα έπαιρνε την Κωνσταντινούπολη «μέσω» της Μικράς 'Ασίας, χάρη στο δυναμισμό του μικρασιατικού έλληνισμού και με τη βοήθεια των 'Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως και της περιοχής της. Πάντως, ό σημαντικός παράγων στην περιοχή ήταν οι 'Ελληνες, και οι Βρετανοί το είχαν άντιληφθεί. Καθώς μάλιστα οι Ρώσοι άνεφεραν πλέον έπίσημα ότι οι έλπίδες τους να άποκτήσουν τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη πραγματοποιούνταν, ό Σέρ Τζώρτζ Μπιουκάναν, ό βρετανός πρεσβευτής στην Πετρούπολη, άρχισε να προβλέπει μιá έλληνορωσική άνοιχτή σύγκρουση. Θέλησε λοιπόν να γνωρίσει πώς οι 'Ελληνες θα άντιμετώπιζαν ένα τέτοιο ένδεχόμενο. Με αυτό το πνεύμα ό Μπιουκάναν ζήτησε να πληροφορηθεί από τον Έλληνα όμολόγό του, 'Ιωνα Δραγούμη, τί σκεπτόταν ή κυβέρνησή του για τον καταλληλότερο διακανονισμό του ζητήματος της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών. «'Ωμίλησα αύτῳ», έγραφε ό Δραγούμης στον Βενιζέλο, «...ύπέρ της λύσεως του ζητήματος δια σχηματισμού Κράτους ούδετέρου, αυτονόμου και άνεξαρτήτου, έχοντος πρωτεύουσαν την Κωνσταντινούπολιν, και κυριαρχούντος έπ' άμφοτέρων των άκτῶν της Θράκης και της Μικράς 'Ασίας. Το Κράτος τουτο θα ήδύνατο να ίδρυθῆ και να ύφίσταται ύπό την έγγύησιν είτε άπασῶν των Μ. Δυνάμεων είτε μόνον των Δυνάμεων της τριπλής συνεννόησεως.»²⁵ 'Ο θόρυβος γύρω από τα Στενά στο μεταξύ πήρε διαστάσεις. Το φιλελεύθερο τουρκικό κόμμα άποφάσισε να κινητοποιηθεί άμέσως στην Κωνσταντινούπολη και να εκδιώξει τους Γερμανούς με πραξικόπημα του στρατού, ύπό τον όρο όμως να έγγυηθούν οι Σύμμαχοι την άκεραιότητα της 'Οθωμανικής

Diary of Sir John Stavridi (στη βιβλιοθήκη του St. Antony's College, Oxford), σ. 103, 21 'Ιανουαρίου 1915.

24. ΜΜΑΒ/173/11, αντίγραφο, τηλεγράφημα, Γεννάδιος πρὸς Βενιζέλον, Λονδίνο, 4 Φεβρουαρίου 1915, ώρα 8.40 μ.μ.: *The Diary of Sir John Stavridi*, ό.π., Τρίτη 16 Φεβρουαρίου 1915.

25. Α.Υ.Ε./1915/Α/5 (4, 3), άρ. 1670, Δραγούμης πρὸς Βενιζέλον, Πετρούπολη, 13/26 'Ιανουαρίου 1915.

αυτοκρατορίας. Παράλληλα οί τουρκοί φιλελεύθεροι διαμήνυσαν την πρόθεσή τους αυτή και στον Βενιζέλο²⁶. Την αναβολή της έκστρατειας έναντίον των Δαρδανελλίων που υστερόβουλα επεδίωκαν οί Τουρκοί δέν την πέτυχαν. 'Απλώς επέσπευσαν τίς εξελίξεις.

Οί Βρετανοί στίς 19 Φεβρουαρίου 1915 βομβάρδισαν ξαφνικά τὰ Δαρδανέλλια και δόθηκε τὸ σύνθημα γιά τήν έκστρατεία πού ἐπέφερε τήν ἀποτυχία. 'Ωστόσο, ἡ ἐπίδειξη αὐτῆ τῆς βρετανικῆς δυνάμεις στὰ Δαρδανέλλια ἐνίσχυσε τήν πεποίθηση τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου τῶν 'Εξωτερικῶν ὅτι σκοπὸ εἶχε νὰ συγκαλύψει τὸ σχέδιο τοῦ Τσῶρτσιλ νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ Βρετανία στήν 'Εγγύς 'Ανατολή, ἀπὸ τήν Κύπρο και τὸ Σουεζ μέχρι τὸ 'Αντεν και τὸν Περσικὸ κόλπο. Στὴν «'Ανατολικὴ αὐτὴ Αὐτοκρατορία» θὰ περικλείονταν ἐδάφη τὰ ὅποια διεκδικούσε ἡ Γαλλία. Γιά νὰ ἐξουδετερώσει τήν ἀνερχόμενη δύναμη τῆς Βρετανίας, ὅπως φαντάζονταν ὁ Ντελκασέ, προσπάθησε νὰ πείσει τὴν Ρωσία νὰ λάβει και αὐτὴ ἐνεργὸ μέρος στήν έκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων. 'Υπογράμμισε στοὺς Ρώσους τήν πολιτικὴ σημασία πού θὰ εἶχε ἡ ταυτόχρονη παρουσία τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων μπρὸς στήν Κωνσταντινούπολη²⁷. 'Ο Μέγας Δούκας Νικόλαος δέν ἔκρινε σκόπιμο, μὲ τὴ στενότητα δυνάμεων και πολεμικοῦ ὕλικοῦ πού χαρακτηρίζει τὸ στρατὸ του, νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ ριζοκίνδυνη περιπέτεια. 'Αλλωστε δέν πίστευε ὅτι ἦταν δυνατὸν ἡ έκστρατεία αὐτὴ νὰ πετύχει. 'Απὸ στρατιωτικὴ ὁμως ἄποψη θεωροῦσε τήν ἐπιχείρηση πολὺ χρήσιμη και δέν διακινδύνευε τίποτα, ἂν ἐνθάρρυνε τοὺς Βρετανοὺς νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. 'Ο Τσῶρτσιλ, χωρὶς νὰ γνωρίζει τὴ γαλλικὴ ἐνέργεια, πρότεινε στοὺς Ρώσους τὴ συμμετοχὴ τους στήν ἐπιχείρηση. 'Ο Σαζόνωφ, ὅταν ἀντελήφθη τήν ἀγγλογαλλικὴ ἔριδα, ἔπεισε τὸν Τσάρο νὰ πρωτοστατήσει ὁ στόλος τοῦ Εὐξείνου Πόντου σὲ ἐπιχειρήσεις στὸν Βόσπορο²⁸. 'Ο ρῶσος ὑπουργὸς τῶν 'Εξωτερικῶν ἀντιμετώπισε κυριολεκτικὰ μὲ χαρὰ ἀλλὰ και ἀνυπομονησία τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία θὰ πραγματοποιοῦσε τήν ἱστορικὴ τῆς φιλοδοξία. Οί Ρῶσοι πλέον ἄνοιξαν τὰ χαρτιά τους και ἔκαμαν σχέδια γιά τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο θὰ λειτουργοῦσε τὸ διεθνὲς ἐμπόριο, ὅταν θὰ δέσποζαν ἐκεῖνοι στήν περιοχὴ²⁹.

Παράλληλα δόθηκε τὸ σύνθημα και στήν 'Αθήνα ὥστε πολλοί πολιτικοί ἄρχισαν νὰ δραματίζονται ὅτι ἡ 'Ελλάδα θὰ ἐκπλήρωνε τὸ μεγάλο ἱστορικὸ τῆς ὄνειρο μὲ τίς εὐλογίες τῶν Συμμάχων. 'Ακόμα και αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς στιγμὴν ἐκάμφθη: τότε ἀκριβῶς ὁ Βενιζέλος πρόλαβε νὰ μιλήσει στοὺς Βρετανοὺς γιά ἐλληνικὴ συμμετοχὴ στήν έκστρατεία τῆς Καλλιπόλης μὲ 35.000 στρατὸ και τὴ συνεργασία ὄλου τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ. 'Όλα αὐτὰ συνέβαιναν πρὶν ἀκόμα ἡ συμμετοχὴ αὐτῆ τῆς 'Ελλάδας συζητηθεῖ μεταξὺ

26. Lapradelle..., Α', ἀρ. XXXII, σμμ. 2.

27. Lapradelle..., Β', ἀρ. 29.

28. Cassar, ὁ.π., σσ. 94-95.

29. Lapradelle..., Α', ἀρ. XXXVIII.

των Συμμάχων για τις τυχόν αντιδράσεις που θα προέβαλε η Ρωσία. Πάντως ο Βενιζέλος δεν άμφεβαλλε διόλου ποιές θα ήταν αυτές³⁰, εφόσον η Ρωσία ως αντίλλαγμα θα άφηνε ελεύθερους τους συμμάχους της στις πετρελαιοπηγές της Μέσης Ανατολής.

Με αυτό κατά νου, ο Βενιζέλος έδωσε πλέον στον Δραγούμη στην Πετρούπολη συγκεκριμένες οδηγίες: η έλληνική κυβέρνηση θεωρούσε συμφέρον για τη χώρα να υποστηρίξει την άρχη της διεθνοποίησης για την Κωνσταντινούπολη. Άλλά, για κανένα λόγο δεν θα έπρεπε η Έλλάδα να προβάλλει όποιεσδήποτε άπαιτήσεις ούτε να άφήσει έδαφος ώστε να προκληθούν ύποψίες ότι έχει βλέψεις, οι όποιες θα έμπόδιζαν την εφαρμογή της άρχης αυτής. Ο Βενιζέλος είχε τη γνώμη μάλιστα, την όποια άνακοίνωσε στον Δραγούμη σε ιδιαίτερη έπιστολή, ότι η διεθνοποιημένη περιοχή των Στενών και η Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να διοικηθεί με ένα σύστημα άνάλογο με εκείνο της Κρήτης του 1898, άφήνοντας την τοπική διοίκηση στο Σουλτάνο υπό συμμαχικό έλεγχο³¹. Η τελευταία αυτή έπιστολή έπεσε στα χέρια του Σαζόνφ και φυσικά του Τσάρου. Ο Νικόλαος Β΄ θυμόταν καλά την περίπτωση της Κρήτης, όπου, τελικά, η Ρωσία δεν κέρδισε τίποτα, ενώ έπιθυμούσε η βάση της Σούδας να είναι προσιτή μόνον στα ρωσικά πλοία³². Η αντίδραση στη ρωσική πρωτεύουσα άλλά και στους ρωσικούς διπλωματικούς κύκλους στο έξωτερικό ήταν θυελλώδης: άν τά Στενά και η Κωνσταντινούπολη διεθνοποιούνταν θα σήμαινε την άρχη του τέλους των άμοιβαίων σχέσεων των Συμμάχων, και όποιαδήποτε άσάφεια ως προς τη λύση του ζητήματος σύμφωνα με τις προσδοκίες του ρωσικού λαού, θα μπορούσε να άνακόψει όλο τον ένθουσιασμό των Ρώσων για τη συνέχιση του πολέμου.

Στη δύσκολη αυτή καμπή του πολέμου, όταν η Ίταλία ταλαντευόταν άκόμα κατά πόσον θα συμμετάσχει στον άγώνα των Συμμάχων κατά την εξέλισσόμενη διεθνή σύρραξη³³, οι Βρετανοί συμφώνησαν να λυθεί τó ζήτημα της Κωνσταντινουπόλεως σύμφωνα με τις έπιθυμίες του ρωσικού λαού. Όχυρώθηκαν όμως πίσω από την άπαιτηση των Γάλλων, οι όποιοι ζητούσαν διαπραγματευτικές με την πεποίθηση πώς οι Ρώσοι θα δέχονταν «τη διεθνή διοίκηση της Κωνσταντινουπόλεως και την ουδετεροποίηση των

30. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, τηλεγράφημα, αντίγραφον, Σισιλιάνος προς Βενιζέλον, Παρίσι, 22 Φεβρουαρίου 1915.

31. Α.Υ.Ε./1915/Α/5 (4, 3), άρ. 1670, έμπιστευτικόν, σχέδιον. Βενιζέλος προς Δραγούμη, Άθήνα, 13/26 Φεβρουαρίου 1915· Lapradelle..., Β΄, άρ. 98.

32. Lapradelle..., Β΄, άρ. 113.

33. Οι ταλαντεύσεις όμως της Ίταλίας κατέληξαν τελικά στην έξοδό της στον πόλεμο με τους Συμάχους, και στην έξοδό της η άνακίνηση του ζητήματος των Στενών τον Φεβρουάριο-Μάρτιο 1915 έπαιξε ρόλο. Η Ίταλία δεν μπορούσε να μείνει θεατής στη διευθέτηση του ζητήματος της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών από την Τριπλή Συμμαχία μόνον. Τουτο θα σήμαινε και την άποκλειστική ύπεροχή των τριών Συμμάχων στην άνατολική Μεσόγειο, γεγονός που ήταν έντελως αντίθετο στα συμφέροντα της Ίταλίας.

Στενών»³⁴. Ἄλλὰ ὁ χρόνος πίεζε. Τὸ βρετανικὸ Ναυαρχεῖο ἐπέμενε περισσότερο παρά ποτὲ στὴ συμμετοχὴ ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος καὶ τοῦ ναυτικοῦ γιὰ νὰ διανοιγῆ ὁ δρόμος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη³⁵. Τοῦτο ἀνέσυρε στὴν ἐπικαιρότητα τὸ παλαιὸ φάντασμα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Σαζόνωφ ἐβλεπε νὰ φεύγει τὸ χαλί κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του. Διπλωματικὲς ἐνέργειες ἐπιβάλλονταν, εἴτε ἤθελε εἴτε δὲν ἤθελε, ἐφόσον οἱ Σύμμαχοι τελικὰ ἀνέβαλαν ὁποιαδήποτε συγκεκριμένη πράξη. Πρῶτα κινήθηκε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ τηλεγράφησε στὴν Ἀθήνα στὶς 27 Φεβρουαρίου γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ τὸν Βενιζέλο ὅτι: «Δὲν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε, σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωσι, τὴ συμμετοχὴ ἑλληνικῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν εἴσοδο τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη»³⁶. Εἰδοποίησε ἐπίσης καὶ τὸ Foreign Office καὶ τὸ Quai d'Orsay ὅτι ἡ Ρωσία ἦταν ἀποφασισμένη νὰ ἀντιταχθεῖ στὴν παρουσία ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὸ Λονδίνο διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως ἐναντίον τῆς ἀπόφασις αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν ἔνθερμη συμπαράστασι τοῦ Παρισιοῦ. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν θὰ ἦταν φυσικὸ ὅτι οἱ Γάλλοι θὰ προέβαιναν σὲ ὁποιαδήποτε ἐνέργεια γιὰ νὰ ματαιώσουν τὶς φιλοδοξίες τοῦ Τσάρου στὴν περιοχὴ ὅπου εἶχαν τὰ ζωτικὰ τους συμφέροντα. Ὁ Ντελκασὲ ὅμως, χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, δὲν μπορούσε νὰ παραβλέψει τὶς περιπλοκὰς ποῦ ἡ συμμετοχὴ τους θὰ δημιουργοῦσε. Πρὶν ἀπὸ ὅλα, ὀλόφυνη καὶ ὀλόκληρη ἡ ρωσικὴ δύναμις ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μὴν ἠττηθεῖ ἡ Γαλλία στὸ δυτικὸ μέτωπο. Τοῦτο ἀπέκλειε ὁποιαδήποτε εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπισι ἑλληνοβρετανικῆς κυριαρχίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Καθὼς μάλιστα οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας, οἱ Γάλλοι ἀπέδωσαν μεγαλύτερη σημασία στὴ συνεργασία μὲ τὴ Βουλγαρία (ἄλλωστε ὁ Ντελκασὲ ἦταν μανιώδης βουλγαρόφιλος). Ἡ συνεργασία μὲ τὴ Βουλγαρία, ἂν τελικὰ ἐπερχόταν συμφωνία μὲ τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθεῖ. Οἱ Βούλγαροι ζητοῦσαν ὡς ἀντάλλαγμα μιὰ λωρίδα ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὡς διέξοδόν τους στὸ Αἴγαίον. Τέτοια περίπτωσι δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρξει³⁷. Τὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων ἐξελίχθηκε σὲ σοβαρὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς Γάλλους. Ἦθελαν γιὰ λύση του νὰ ἀπομακρύνουν μὲ κάθε τρόπο τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ

34. Lapradelle..., Α', ἀρ. LIII.

35. Lapradelle..., Α', ἀρ. II, XLIV, Β', ἀρ. 105· Winston S. Churchill, *The World Crisis*, New York (Scriber's) 1928, τόμ. Β', σ. 205. Ὁ Τσῶρτσιλ, ὁ Πρῶτος Λόρδος τοῦ Ναυαρχείου, δὲν κρατοῦσε μυστικὸ ὅτι ἂν ἡ Ρωσία ἐμπόδιζε τὴν Ἑλλάδα νὰ βοηθηθεῖ, θὰ ἔκανε ὅ,τι τοῦ ἦταν δυνατὸ γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσει νὰ κερδίσει τὴν Κωνσταντινούπολη. (Ἰ.Π.)

36. Lapradelle..., Β', ἀρ. 97 καὶ 100· Α.Υ.Ε./1915/Α/5 (4, 3), ἀρ. 352/1741, τηλεγράφημα, Δραγοῦμης πρὸς Βενιζέλον, Πετροῦπολη, 15/28 Φεβρουαρίου 1915.

37. Cassar, ὁ.π., σσ. 96-97.

τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἀκόμα ἀπὸ τῆ Ἀῆμνο, πού ἦταν τὸ λιμάνι ἐξόρμησης γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Ντελκασὲ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴ τοῦ Γκρέυ — τοῦ ἐξίσου βουλγαρόφιλου ὁμολόγου του— στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἀγγλογαλλικὸς στόλος πού συγκεντρωνόταν στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, καὶ πού ἦταν ἤδη σημαντικὸς, θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιάσει τετελεσμένα γεγονότα μπρὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ δοθεῖ ὅποιαδήποτε εὐκαιρία γιὰ τὴ στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ συμπαράσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν περιοχὴ. "Ἄν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσέφερε τὴ συνδρομὴ τῆς στὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελίων, θὰ τῆς ἔλεγαν ὅτι ἡ συνεργασία τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καθολικὴ καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐνέργεια νὰ συμμετάσχει στρατιωτικὰ στὴ σωτηρία τῆς Σερβίας. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσε χρόνο, ὁ Ντελκασὲ ὑστερόβουλα βασιζόταν νὰ κερδίσει αὐτὸ τὸ χρόνο γιὰ νὰ ἀνοίξει τὸν ἀτέρμονα δρόμο τῶν διαπραγματεύσεων. Μὲ αὐτὸ κατὰ νοῦ δήλωσε ταυτόχρονα στὸν Σαζόνωφ νὰ μὴν ἐναντιωθεῖ ἂν ἡ Ἑλλάδα ἀποφάσιζε τὴν ἄνευ ὄρων συμμετοχὴ τῆς στὸν πόλεμο. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις θὰ χρησιμοποιοῦνταν στὸ σερβοαυστριακὸ μέτωπο. "Ἄλλωστε δὲν εἶχε καμιά ἐνδειξὴ ὅτι οἱ Βρετανοὶ ἐνθάρρυναν τοὺς Ἑλλήνες νὰ στείλουν δυνάμεις στὴν Καλλιόπολη³⁸. Ὁ Ντελκασὲ νόμιζε ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ δήλωσις πού ἔκανε, πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τοῦ Γκρέυ, θὰ καταπράυνε τοὺς Ρώσους νὰ μὴν ἀντιτίθενται μὲ τόσο πείσμα ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς. Τὸ σχέδιό του ὅμως δὲν βασιζόταν στὴν πραγματικότητα. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Τσῶρτσιλ ἐπέμενε περισσότερο παρὰ ποτὲ στὴ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸ ναυτικὸ τους καὶ τὸ στρατό τους. Ἐπεδίωκαν ἐπίσης τὴ συμμετοχὴ τῆς Ρουμανίας. Ἐτσι θὰ σωζόταν ἡ Σερβία καὶ θὰ ἀναγκαζόταν ἡ Ἰταλία νὰ βγεῖ τελικὰ στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων³⁹.

Τὰ πράγματα γιὰ τοὺς Ρώσους ἔμοιαζαν ἀκόμα πιὸ πολύπλοκα. Τὸ γαλλοβρετανικὸ ρῆγμα ἦταν ἀκόμα πιὸ ἐμφανὲς καὶ δὲν ἦταν βέβαιο πόσο μακριὰ θὰ προχωροῦσε ὁ Τσῶρτσιλ μὲ τοὺς Ἑλλήνες στὰ Δαρδανέλλια χωρὶς τὴ Γαλλία. Ἐπειτα, ἡ εἰσοδος τῆς Ἰταλίας στὸν πόλεμο θὰ προσέθετε ἕναν ἀκόμη ἐπικίνδuno παράγοντα γιὰ τὴ Ρωσία στὴν περιοχὴ. Ἄλλὰ, ἂν ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἦταν βέβαιη ὅτι ἡ γαλλοβρετανικὴ συνεργασία ἦταν ἐντελῶς ἀρμονικὴ, δὲν θὰ υἰοθετοῦσε τὴ σκληρὴ γραμμὴ πού, ὡς ἀπάντησις σὲ ὅλα αὐτὰ, ἀποφάσιζε νὰ ἀκολουθήσει. Στις 4 Μαρτίου, ὁ Σαζόνωφ ἀνήγγειλε ἐπίσημα στὸν γάλλο καὶ τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ στὴν Πετρούπολη τὰ ἀκόλουθα:

1. Γιὰ πολιτικούς καὶ θρησκευτικούς λόγους ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ προκαλοῦσε βαθιὰ αἰσθήματα ἄγχους καὶ ὀργῆς στὴ Ρωσία.

38. Ὁ.π., σ. 98· Lapradelle..., Β', ἀρ. 104.

39. Lapradelle..., Α', ἀρ. XLIV.

2. Οί Βούλγαροι θά βρισκαν άσφαλώς τὸ πρόσχημα γιά νά καταλάβουν τή Ραιδεστό.

3. Οί Ρουμάνοι θά προσπαθοῦσαν νά ἐμπλακοῦν καί αὐτοί στοὺς ἀγῶνες.

4. Τέλος, ἡ Ἰταλία θά ἐπιδίωκε πιθανῶς νά ἐπιβάλει τή συμμετοχή της.

5. Ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς Συμμάχους ὑπῆρχε ἡ βεβαιότητα τῆς πλήρους κατανόησης γιά ὁποιοδήποτε ζήτημα. Τί θά συνέβαινε ἐάν ξένα στοιχεία ἀναμιγνύονταν στή συμμαχία; Ἡ γερμανική διπλωματία θά ἐκμεταλλεῖτο ἀμέσως τὴν εὐκαιρία μιᾶς παρόμοιας κατάστασης, ἐφόσον στοὺς θρόνους τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ρουμανίας ἦταν τοποθετημένοι μέλη τῆς δυναστείας τῶν Χόχεντσόλλερν⁴⁰.

Τὰ σχέδια τοῦ Ντελκασέ ἀνατρέπονταν πλέον μπρὸς τὸ ἀνυποχώρητο τοῦ Σαζόνωφ. Ὡστόσο ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις σὲ ὅλες τὶς πρωτεύουσες τῶν δυτικῶν Συμμάχων ἀποδεικνύονταν ὅτι ἡ Γαλλία θεωροῦσε τὴν ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων περισσότερο πολιτικὸ παρά στρατιωτικὸ ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα ἡ Βρετανία ἤθελε νά τῆς προσδώσει περισσότερο στρατιωτικὸ χαρακτήρα. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Γκρέν ἐσπευσε νά διευκρινίσει στὸν ῥώσο πρεσβευτὴ στὸ Λονδίνο ὅτι ἡ Βρετανία δεχόταν χωρὶς ἐνδοιασμό πῶς ἡ Ἑλλάδα δὲν θά ἔπρεπε νά ἀποκτήσει βάση στὰ Στενά, ἐφόσον αὐτὸ συγκρούονταν μὲ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα. Ἀλλὰ ὁ Τσάρος δὲν θά ἔπρεπε νά ἀντιτίθεται στή σύμπραξη ὁποιασδήποτε Δύναμης, ἡ ὁποία προσέφερε τὴ βοήθειά της ὡς σύμμαχος μὲ λογικοὺς ὄρους. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ μόνη Δύναμη ποὺ μπορούσε νά συμμετάσχει στὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Στενά. Τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ, ἂν τελικὰ ἐξασφαλιζόταν ἡ βοήθειά του, ἦταν ἀνεκτίμητης ἀξίας. Ἄλλωστε, τὸ βρετανικὸ Ναυαρχεῖο ἀπέδιδε πρωταρχικὴ σημασία στὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ γιά τεχνικοὺς κυρίως λόγους. Ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς Ἑλλάδας μὲ τουρκικὰ ἐδάφη θά ἦταν ἡ Σμύρνη⁴¹.

Ὁ Ντελκασέ δὲν προσπάθησε νά τηρήσει κοινὴ γραμμὴ μὲ τὸν Γκρέν· ἔδειξε μάλιστα καί ἀδιαφορία νά τὸν ἐνημερώσει. Χωρὶς περιστροφές περιόριστηκε νά ἀπαντήσει στὸν Σαζόνωφ ὅτι τελικὰ ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων θά μπορούσε, ὡς ἓνα βαθμὸ, νά διευκολύνει τὶς δύσκολες ἐπιχειρήσεις κατὰ γῆ καί κατὰ θάλασσα. Τοῦτο δὲν προϋπέθετε ἐκ τῶν προτέρων ὅποιεσδήποτε πολιτικὲς ἐπιπτώσεις. Γιά νά διασπάσει τὸ ἑλληνοβρετανικὸ μέτωπο, θά ἤθελε νά ἐπέμβουν στὰ Δαρδανελλία καί οἱ Βούλγαροι. Ἀκόμη θεωροῦσε συμφέρον νά μὴν ἀπωθηθοῦν οἱ Ἴταλοι ποὺ ἐποφθαλμιοῦσαν ἐδάφη στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Αὐτὴ ἡ πολυεθνικὴ ἐκστρατεία τῆς Τριπλῆς Συνεννόησης ἐναντίον τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, θά ἐνίσχυε τὴ Γαλλία στὶς δύσκολες συνθήκες τοῦ πολέμου. Τοῦτο σήμαινε γιά τὸν Ντελκασέ ὅτι ἡ λύση τῶν ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ Συνεννόηση θά δινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ

40. Cassar, ὁ.π., σσ. 98-99, ὅπου παρατίθεται τὸ ἔγγραφο τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Ντελκασέ ἀπὸ τὴν Πετροῦπολη, τῆς 5ης Μαρτίου 1915.

41. Lapradelle..., Α', ἀρ. LVI.

Γαλλία, τη Βρετανία και τη Ρωσία⁴². Μὲ τὸ στόμα μάλιστα τοῦ Προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, Ρεϋμόνδου Πουανκαρέ, ἡ Γαλλία ἀνακοίνωσε στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι ἦταν μεγάλη ἰκανοποίηση τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ διεκδικούσε μὲ τὰ ὄπλα τὰ δικαιώματά της στὴν Ἀνατολία καὶ ἔτσι θὰ ἀποκοῦσε τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ μεγάλο τμῆμα της. Ἀλλὰ, διευκρίνισε ὁ Πουανκαρέ, τὰ ζητήματα τῆς διανομῆς τῶν ἐδαφῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὰ ὁποῖα ἡ Τριπλὴ Συμμαχία θὰ καταλάμβανε, ἦταν θέμα διακανονισμοῦ ἀπὸ τῆ συνδιάσκεψις τῆς εἰρήνης⁴³.

Στὸ μεταξὺ, οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ἐπηρεάσαν στὴν Ἑλλάδα τὸν Κωνσταντίνο ἀλλὰ καὶ πίεσαν τὸν πρωθυπουργὸ τοῦ Βενιζέλου νὰ προχωρήσῃ μὲ γοργὸ ρυθμὸ στὴν τελικὴ ἀπόφασιν τῆς ἑλληνικῆς συμμετοχῆς στὴν ἐκστρατεία. Ὁ Βενιζέλος ἄρχισε μὲ μιὰ προσπάθειαν νὰ καθιστοῦσιν τοὺς Ρώσους, δηλώνοντας στὸν ρῶσο πρεσβευτὴ στὴν Ἀθήνα Ντεμίντωφ ὅτι μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε πολιτικὰς βλέψεις στὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, θὰ ἔμπαιναν στὴ Βασιλεύουσα, καὶ θὰ ἀποσύρονταν ἀμέσως ἀφοῦ προσκυνούσαν στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας⁴⁴. Καμιὰ δῆλωση ἀπὸ ὁποιαδήποτε πλευρὰ καὶ νὰ ἐρχόταν δὲν καθιστοῦσε τοὺς Ρώσους, πεπεισμένους πλέον ὅτι οἱ Βρετανοὶ θὰ ἐγκαθιστοῦσαν τοὺς Ἕλληνας στὸ Χρυσοῦν Κέρας, γιὰ νὰ προλάβουν νὰ μὴν ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Ὁ Τσάρος ἐπέμενε ὅτι δὲν δεχόταν τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἂν δὲν κήρυττε τὸν πόλεμον ἐπίσης ἐναντίον τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστροουγγαρίας⁴⁵. Ὁ Νικόλαος γνώριζε καλὰ πῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν θὰ ἐκπλήρωνε τὸν ὄρον ποῦ ὁ ἴδιος ἔθετε. Πράγματι ἡ ἀπειλητικὴ ἡχὴ ἀπὸ τῆ ρωσικὴ πρωτεύουσα ἐνίσχυσε τὸν Κωνσταντίνο στὴν ἀπόφασίν του νὰ μὴν ὀδηγήσῃ τὴ χώρα του σὲ ἕναν πόλεμον μὲ ἀμφίβολα ἀποτελέσματα. Μετὰ ἀπὸ δύο συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος τῶν διατελεσάντων πρωθυπουργῶν (Δ. Ράλλη, Γ. Θεοτόκη, Ἄλ. Ζαΐμη, Στ. Δραγοῦμη καὶ Κ. Μαυρομιχάλη) στὰς 3 καὶ 5 Μαρτίου 1915, ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ⁴⁶, ἀπέρριψε τὴν πρότασιν τοῦ πρωθυπουργοῦ του γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἂν καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων τῆς χώρας ὑποστήριξε τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου. Ὁ πρῶτος πρωθυπουργὸς Δημήτριος Ράλλης εἶπε χαρακτηριστικὰ: «Δὲν ὑπάρ-

42. Lapradelle..., Α', ἀρ. LVII.

43. Α.Υ.Ε./1915/Θ/230, ἀρ. 2436, Σισλιάνος πρὸς Βενιζέλον, Παρίσι, 5 Μαρτίου 1915.

44. Lapradelle..., Β', ἀρ. 107.

45. Α.Υ.Ε./1915/Α/5/23, ἀρ. 409, τηλεγράφημα, Δραγοῦμης πρὸς Βενιζέλον, Πετροῦπολιν, 22 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1915.

46. Ἰωάννης Μεταξᾶς, *Τὸ Προσωπικὸν τοῦ Ἡμερολόγιου*, ἐπιμέλεια Χρ. Χρηστίδη, τόμ. Β', Ἀθήνα 1952, σσ. 407-413· Α. F. Frangulis, *La Grèce, son statut international, son histoire diplomatique*, τόμ. Α', Παρίσι γ.χ., β' ἔκδοσις, σ. 180.

χει πλέον ζήτημα. Ἡ κυβέρνησις ανέλαβε τὸ θάρρος της καὶ τὴν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς της. Οὕτε καθῆκον οὔτε δικαίωμα ἔχει νὰ γνωμοδοτήσῃ τὸ Ἐπιτελεῖον ἐπ' αὐτῆς. Ἐς κάμωμεν τὸν σταυρὸν μας καὶ ἐμπρός...»⁴⁷. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνένδοτος προτίμησε νὰ δεχθῆί τὴν παραίτησιν τοῦ Βενιζέλου, πρὸς μεγάλη ἱκανοποίησιν τοῦ Τσάρου, τὴν ὁποία δὲν παρέλειψε νὰ ἐκφράσῃ στοὺς Βρετανούς⁴⁸. Ἀπὸ δῶ καὶ ὕστερα ἀρχίζει τὸ ἑλληνικὸ ἐσωτερικὸ δρᾶμα, τὸ ὁποῖο ἐσκίασε τὸν οὐρανὸ τῆς χώρας μέχρι ἀκόμα καὶ αὐτὴ τῆ συνδιάσκεψιν εἰρήνης στὴ Λωζάνη τὸ 1922-1923, ἂν ὄχι καὶ ἀργότερα, ἕως ὅτου ἔσβησε ἡ γενιὰ τῶν πρωτεργατῶν του.

Ἡ ἀποχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ σκηνικὸ τῶν Δαρδανελλίων δὲν ἄνοιξε τὸ δρόμῳ τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ συγκεκριμέναι ἀπαιτήσεις ἐστὶν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Στενῶν ποῦ ἡ Ρωσία ζητοῦσε τώρα νὰ τῆς κατακυρωθοῦν, δὲν βρῆκαν τοὺς συμμάχους της σύμφωνους. Ὑποστήριξε τὰ ἑξῆς: «Ὅποιαδήποτε λύσις θὰ εἶναι προσωρινὴ καὶ πρόξενος περιπλοκῶν ἐφόσον δὲν θὰ προβλέπει νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ ἐδάφη τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας ἡ πόλις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδας καὶ τῶν Δαρδανελλίων, ἀκόμα καὶ ἡ νότιος Θράκη μέχρι τῆ γραμμῆ Αἴνως-Μήδεια...». «Ἐπίσης γιὰ στρατηγικοὺς λόγους, θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ ὄρια τῆς Αὐτοκρατορίας τὸ τμήμα τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς, τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Βόσπορον ἕως τὸν ποταμὸ Σαγγάριο καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου τῆς ἀκτῆς τοῦ Κόλπου Ἴσμιτ, τὰ νησιά τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τὰ νησιά Ἰμβρος καὶ Τένεδος...»⁴⁹.

Ἡ ἀνταπόκρισις τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐστὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς θὰ μετέβαλε τὴ Ρωσία σὲ μεσογειακὴ δύναμις με ὑπεροχὴ ἐν τῇ Ἑγγύς Ἀνατολῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σημασίαν, διάχυτος ἦταν ὁ φόβος ὅτι ἡ Ρωσία, ἔχοντας ἐξασφαλίσῃ ὅλα ὅσα ἐπιθυμοῦσε, θὰ ἔχανε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸν πόλεμον. Μιὰ μεγάλη μερίδα ἐν τῇ ρωσικῇ βουλῇ, τῇ «Ντούμα», ἀκολουθοῦσε αὐτὴ τὴν πολιτικὴν. Ἐντούτοις οἱ δυσκολίες ἐκ μέρους τῆς Βρετανίας ἐξουδετερώθηκαν σχεδὸν ὅταν ἐξασφάλισε ἀνταλλάγματα, ὅπως τὴν ἐπέκτασιν τῆς βρετανικῆς ζώνης ἐν τῇ Περσίᾳ, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν περιοχῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας με ἀραβικὸ πληθυσμὸν⁵⁰. Ἔτσι ἔγινε ὁ σχεδιασμὸς τῆς πολιτικῆς ποῦ τὸ πεπρωμένον της ἦταν νὰ μεταμορφώσῃ ριζικὰ τὴ Μέση Ἀνατολὴ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

47. A.Y.E./1915/A/11 (19), *Συνεδριάσεις τοῦ Στέμματος*, 19/4 Μαρτίου 1915· Κωνσταντῖνος Γ. Ζαβιτζιάνος, *Αἱ Ἀναμνήσεις του ἐκ τῆς ἱστορικῆς διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὅπως τὴν ἐξῆσε (1914-1922)*, Ἀθήνα 1946, σσ. 48-50· Christos Theodoulou, *Greece and the Entente, August 1, 1914 - September 25, 1916*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 112-119.

48. *The Diary of Sir John Stavridi*, ὁ.π., 12 Μαρτίου 1915.

49. Lapradelle..., Α', ἀρ. XLIX.

50. J.A.S. Grenville, *The Major International Treaties, 1914-1973. A History and Guide with texts*, Λονδίνο 1974, σσ. 27-29· Cassar, ὁ.π., σσ. 100-101.

Ἡ ὑποχώρηση τοῦ Γκρέυ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Σαζόνωφ ἀναστάτωσε στὸ Παρίσι τοὺς πολιτικούς ἀλλὰ καὶ τοὺς οικονομικούς κύκλους ποὺ εἶχαν συμφέροντα στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ στὴν παραδοσιακὴ ἀντιρωσικὴ πολιτικὴ στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ ἔφερε τὸν Ντελκασὲ σὲ δύσκολη θέση. Ὁ Πουανκαρὲ τηροῦσε μιὰ πεισματικὴ ἀντίδραση στὶς ρωσικὲς ἀπαιτήσεις καὶ αὐτὴ παρέμενε ὡς πολιτικὴ τῆς Γαλλίας. Θὰ ἔδειχνε ὁμοίως «φιλικὴ διάθεση» στὶς ἐπιθυμίες τῆς Ρωσίας, ὅταν θὰ ἔφθαναν στὸ τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων τῆς εἰρήνης — αὐτὸ ποὺ εἶχε δηλώσει καὶ στοὺς Ἕλληνες. Διατυμπάνιζε ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὅτι ἡ Ρωσία δὲν εἶχε ἀκόμα καμιὰ συμμετοχὴ στὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Δαρδανέλλια, καὶ δὲν λησιμονοῦσε ποτὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες προτιμοῦσαν τοὺς Τούρκους παρά τοὺς Ρώσους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐδωσε μάλιστα ἀπευθείας ἐντολὴ στὸν Παλαιολόγο στὴν Πετροῦπολη — πρᾶξι ἀντίθετη πρὸς τὴ διπλωματικὴ πρακτικὴ — νὰ μὴν προβεῖ σὲ καμιὰ ὑποχώρηση στὸς Ρώσους μέχρι τότε⁵¹. Ὁ Σαζόνωφ ἀντέδρασε μὲ ἀπειλὲς καὶ ἀνταλλάγματα. Στὸ μεταξὺ ὁμοῦ εἶχε χάσει ἓνα σημαντικὸ ὄπλο, ποὺ εἶχε ἐναντίον τῶν δύο συμμάχων του, τὸν Βίττε, ὁ ὁποῖος στὶς 13 Μαρτίου πέθανε⁵². Βρῆκε ὁμοῦ ἄλλο ὄπλο. Ἀπειλήσε ὅτι ὁ Τσάρος θὰ ἀναβίαινε τὸν Σύνδεσμο τῶν Τριῶν Αὐτοκρατόρων (Drei-Kaiserbund), ἀλλὰ ὑποσχέθηκε ὅτι ἡ Γαλλία θὰ ἔπαιρνε τὴ Συρία, τὴν Κιλικία καὶ τὴν Παλαιστίνη⁵³. Ὁ Ντελκασὲ ἔδωσε τότε μιὰ σκληρὴ μάχη μέσα στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ρωσικῶν ἀπαιτήσεων ἐναντίον ἰσχυρῶν καὶ καλὰ ὀχυρωμένων ἀντιπάλων. Δὲν ἦταν δυνατὸν γιὰ τὴ Γαλλία νὰ μὴν ἀκολουθοῦσε τὴν ἐσπευσμένη καὶ ἀξιοκατάκριτη ἀπόφαση τῆς Βρετανίας, καὶ νὰ ἄφηνε τοὺς Ρώσους νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ Γερμανία. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ὑποχώρησε ὄχι ἐξαιτίας τῶν ρωσικῶν ὑποσχέσεων ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ ρήγμα στὶς βρετανογαλλικὲς σχέσεις⁵⁴. Στὶς 10 Ἀπριλίου 1915, μὲ μιὰ φειδωλὴ ρηματικὴ διακοίνωση, οἱ Γάλλοι συμφώνησαν νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Ρώσων μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι «ὁ πόλεμος θὰ εἶναι νικηφόρος καὶ [ὅτι] ἡ Γαλλία καὶ ἡ Βρετανία θὰ πραγματοποιήσουν τὰ σχέδιά τους στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ καὶ ἀλλαχοῦ»⁵⁵. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, τελικὰ οἱ δυτικὲς ναυτικὲς Δυνάμεις, ποὺ εἶχαν συρρικνώσει τὸ 1856 τὴ δύναμη τῆς Ρωσίας στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἔδωσαν τώρα τὴ θεωρητικὴ συναίνεσή τους στὶς φιλοδοξίες τῆς Ρωσίας στὰ Στενά — μιὰ ἱκανοποίησι

51. Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de Souvenirs*, 10 τόμοι, Παρίσι 1926-1933, τόμ. Στ', σσ. 88 καὶ 92-95.

52. Maurice Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre*, τόμ. Α': 20 juillet 1914 - 2 juin 1915, Παρίσι 1921, σ. 321. Ὁ Παλαιολόγος τηλεγράφησε στὸν Ντελκασὲ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Witte ὅτι: «Un grand foyer d'intrigues s'éteint avec lui». (Ὁ.π., σ. 31.)

53. Paléologue, ὁ.π., σσ. 319-324.

54. Cassar, ὁ.π., σσ. 102-103.

55. Grenville, ὁ.π., σ. 29 (στὴν ἀγγλικὴ γλώσσα): Lapradelle..., Α', ἀρ. XCIX (στὴ γαλλικὴ γλώσσα).

πού δὲν εἶχε στὴν πράξη καμιὰ οὐσιαστικὴ σημασία. Ὅπως δὲν εἶχε καὶ ὁ διπλωματικὸς θρίαμβος τοῦ Σαζόνωφ. Ἡ ὑπόθεση γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βοσπόρου ἀπὸ τὸν ἀνοργάνωτο ρωσικὸ στόλο τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀκύρωσε στὴν πράξη τὴν πιθανότητα σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἔτσι μὲ ἐλάχιστη προσπάθεια οἱ Ρῶσοι ἐξασφάλισαν τεράστια ἐδαφικὰ ὀφέλη. Οἱ χαμένοι ἦταν οἱ Ἀγγλογάλλοι ποὺ πλήρωσαν μὲ τὸ αἷμα τους τὸ τίμημα γιὰ τὰ ὀφέλη αὐτά. Ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ὀλοκαυτώματος τῶν Δαρδανελλίων δικαίωει κατὰ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τὴν ἀντίθεση τοῦ Ἰωάννη Μεταξᾶ στὸ νὰ ἐμπλακεῖ ἡ Ἑλλάδα σὲ μιὰ ἐπιχείρηση ἥδη πολὺ δύσκολη ἀλλὰ καὶ ἀνοργάνωτη.

Ἡ μυστικὴ «Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως» προκάλεσε μεγάλη κατακραυγὴ, ὅταν οἱ Μπολσεβίκοι τὴν δημοσίευσαν τὸ 1918. «Οἱ Σύμμαχοι», ἔλεγαν, «ἐπεδίωκαν ἐγωιστικοὺς ἱμπεριαλιστικοὺς σκοποὺς κάτω ἀπὸ ἓνα προστατευτικὸ πέπλο ἠθικῶν ἀξιών». Ἐντούτοις, ἡ κατάσταση τὸ 1915 δὲν ἦταν καθόλου ἀπλή. Ἡ συμφωνία ἦταν τὸ ἀναπόφευκτο συνακόλουθο τῆς βρετανικῆς ἐκστρατείας στὰ Δαρδανέλλια⁵⁶. Ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ διαλυθοῦν οἱ ὑπόνοιες τῆς Ρωσίας ὅτι ἡ Βρετανία ἐτοιμαζόταν νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐγκαταστήσει ἐκεῖ φρουροὺς τοὺς Ἕλληνας ὑποστηριζόμενους ἀπὸ τὴν πλοῦσια καὶ δραστήρια ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Βασιλεύουσας. Ἡ πιὸ σοβαρὴ ὑπονοία τῆς ἦταν ὅτι ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία θὰ εἶχαν κατορθώσει, μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας, νὰ κερδίσουν τὸν πόλεμο, καὶ ἡ Ρωσία τελικὰ δὲν θὰ ἔπαιρνε τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ τραπέζι τῆς εἰρήνης. Ἀκόμα καὶ χωρὶς τὴν ἐκστρατεία κάτι ἔπρεπε νὰ γίνεαι γιὰ νὰ ἀναπτρωθεῖ ἡ αὐτοπεποίθηση τῶν Ρώσων μετὰ τὴν καταστροφικὴ τους ἤττα στὸ Τάννενμπεργκ, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914. Φυσικά, θὰ ἴκανοποιούσε πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὰ τοὺς Ρώσους, ἂν οἱ δυτικοὶ Σύμμαχοι μπορούσαν νὰ συντρίψουν τὶς γερμανικὲς στρατιᾶς στὴ βόρεια Γαλλία ἢ ἂν ἔστειλαν σημαντικὸ στρατιωτικὸ ὕλικὸ στὴ Ρωσία. Καὶ τὰ δύο ἦταν πέρα ἀπὸ τὶς δυνάμεις τους. Ὁ γαλλικὸς στρατὸς δὲν μπορούσε νὰ μετακινήσει τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία δὲν εἶχαν ἀρκετὰ πολεμοφόδια γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἂν τὰ διέθεταν, τοὺς ἦταν ἀδύνατον νὰ τὰ στείλουν στὴ Ρωσία. Τὰ Στενὰ οἱ Τοῦρκοι τὰ εἶχαν κλείσει. Ἡ διπλωματία ἔπρεπε νὰ ἐξισορροπήσει ὅλες αὐτὲς τὶς ἀδυναμίες τους μὲ μιὰ συμφωνία. Ἄλλωστε μιὰ ὑπόσχεση γιὰ τὸ μέλλον ἦταν ἓνα τρέχον νόμισμα—μὲ τὸ ὁποῖον πλήρωναν, καὶ ἡ ρομαντικὴ φαντασία ἓνας κακὸς σύμβουλος.

Ἡ ὑπόσχεση τῆς παραχώρησης τῶν Στενῶν στὴ Ρωσία —τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες δὲν πληροφορήθηκαν— ἐμπόδιζε τὶς δυτικὲς Δυνάμεις νὰ προχω-

56. Ἡ ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων ἀπέτυχε τὸ 1916 καὶ ὁ ἀπολογισμὸς σὲ ἀπώλειες βρετανικοῦ κυρίως ἀνθρώπινου δυναμικοῦ ἀποτελεῖ γεγονός ποὺ οἱ Βρετανοὶ ἀκόμα δὲν μποροῦν νὰ ξεχάσουν. Βλ. γιὰ τὶς λεπτομέρειες Β. H. Liddell Hart, *History of the First World War*, Λονδίνο 1970 (Pan Books), σσ. 157-182.

ρήσουν σὲ εἰρήνη μὲ τὴν Τουρκία τὸ 1915, ἀλλὰ κράτησε τὴ Ρωσία στὸν πόλεμο. Πρὶν τελειώσει τὸ ἔτος οἱ Γερμανοὶ πρόσφεραν τὴν Κωνσταντινούπολη στους Ρώσους, μὲ ἀντάλλαγμα τὴ σύναψη χωριστῆς συνθήκης εἰρήνης. Ὁ Νικόλαος Β΄ καὶ ὁ Σαζόνωφ ἀντιλήφθηκαν ὅτι ἡ κατοχὴ τῶν Στενῶν θὰ ἦταν μᾶλλον προσωρινή, ἐφόσον ἡ Γερμανία δὲν εἶχε ἠττηθεῖ, καὶ ἀπέριψαν τὴν προσφορά. Στὴν πραγματικότητα ὁ πιὸ σωστὸς ἀπολογισμὸς γιὰ τὴ δραματικὴ αὐτὴ ὑποχώρηση τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας μπρὸς στὸ ὄνειρο τῆς Ρωσίας τὸ 1915, συνομολογώντας τὴ «Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἦταν ὅτι, ἂν ἡ Ρωσία παρέμενε στὸ συνασπισμὸ μέχρι τέλους, θὰ προκαλοῦσε νέο παγκόσμιο πόλεμο. Καὶ τοῦτο διότι κανένας ἀπὸ τοὺς συμμάχους τῆς δὲν θὰ δεχόταν τὴν ἐφαρμογὴ τῆς. Παρόλο ὅμως ὅτι ἡ Συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦταν πιὰ ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο γιὰ τὴ Συνδιάσκεψη τῆς Εἰρήνης τὸ 1919, διατήρησε ὡστόσο κάποια ἐπιρροή. Προκάλεσε στὸ ὑποσυνειδητὸ τῶν δημιουργῶν τῆς τελικῆς πράξης τοῦ πολέμου ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ πράξουν γιὰ τὰ Στενὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ταλαντεύονταν⁵⁷: θὰ τὴν ἄφηναν στοὺς Ἕλληνες, θὰ τὴν διεθνοποιοῦσαν, ἢ θὰ τὴν ἄφηναν στὸ Σουλτάνο;

Ἡ ἀνακωχὴ ὅμως τῶν Μουδανιῶν στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1922, ποὺ ἔκλεισε τὸν Μικρασιατικὸ Πόλεμο, ἔδωσε στὸν Μουσταφὰ Κεμάλ τὸ δικαίωμα νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴ διοίκηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφοῦ κατέλυσε τὸ καθεστῶς τῶν Σουλτάνων. Δὲν πῆρε ὅμως στὰ χέρια του καὶ τὴ διοίκηση τῶν Στενῶν, τὴν ὁποία κράτησαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους οἱ δύο σύμμαχοι⁵⁸. Πάντως, ἡ παρουσία τῆς Ρωσίας στὴν περιοχὴ, ποὺ ἐπιβλήθηκε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Μεγάλου Πολέμου, δὲν ἦταν ποτὲ πιὰ τόσο αἰσθητὴ καὶ δὲν διαδραμάτισε πάλι πρωταρχικὸ ρόλο ὅπως τὸ 1915. Ἄλλὰ καὶ ἡ παρουσία τῶν Ἑλλήνων στὴν ἴδια αὐτὴ περιοχὴ δὲν εἶχε γίνει οὔτε ἔγινε ποτὲ τόσο αἰσθητὴ στὴ σύγχρονη ἱστορία τῆς Εὐρώπης.

57. N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Θεσσαλονίκη 1978, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 175, βλ. τὸ λῆμμα «Constantinople» Νικ. Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τὴ Σμύρνη ἢ τὴν Πόλη; Μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση ποὺ ὁ Βενιζέλος ἀπέριψε μᾶλλον βεβιασμένα», *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν Ἐποχὴ του*, ἐπιμ. Θάνου Βερέμη καὶ Ὀδυσσέα Δημητρακόπουλου, Ἀθήνα 1980, σσ. 101-118.

58. Dontas, *Greece and Turkey...*, ὁ.π., σσ. 45-78.